

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Кафедра штучного інтелекту та програмного забезпечення

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор
з науково-педагогічної роботи

А.В. Партелеймонов

2021 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Експертні системи на нечіткій логіці для аналізу даних

рівень вищої освіти	підготовка доктора філософії (PhD)
галузь знань	12 Інформаційні технології
спеціальність	122 Комп'ютерні науки
освітня програма	підготовки докторів філософії, 122 Комп'ютерні науки
вид дисципліни	
факультет	комп'ютерних наук

2021 / 2022 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою факультету комп'ютерних наук

27 серпня 2021 року, протокол № 16

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ:

доцент кафедри штучного інтелекту та програмного забезпечення **Поклонський Євген Васильович**

Програму схвалено на засіданні кафедри штучного інтелекту та програмного забезпечення

Протокол від *«27» серпня* року № 1

Завідувач кафедри штучного інтелекту та програмного забезпечення

_____
(Куклін В.М.)

Програму погоджено методичною комісією факультету комп'ютерних наук

Протокол від *«27» серпня* № 1

Голова методичної комісії факультету комп'ютерних наук

_____
(Бердніков А.Г.)

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Експертні системи на нечіткій логіці для аналізу даних» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки PhD (аспірантів та здобувачів ступеня PhD) за спеціальностями: 122 Комп'ютерні науки.

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Метою вивчення курсу «Експертні системи на нечіткій логіці для аналізу даних» є надання аспірантам та здобувачам PhD сучасних знань та фахових компетентностей, які є необхідними для розробки експертних систем на основі нечіткої логіки, що забезпечують вирішення тих чи інших задач їх дисертаційних досліджень.

1.2. В ході вивчення дисципліни у аспіранта та здобувача PhD повинні формуватися наступні компетентності.

Інтегральна компетентність.

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі комп'ютерних наук або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та методів інформаційних технологій і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності (ЗК).

- ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- ЗК3. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- ЗК6. Здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями.
- ЗК7. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- ЗК8. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
- ЗК9. Здатність працювати в команді.
- ЗК10. Здатність бути критичним і самокритичним.
- ЗК11. Здатність приймати обґрунтовані рішення.
- ЗК12. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК)

- СК3. Здатність до логічного мислення, побудови логічних висновків, використання формальних мов і моделей алгоритмічних обчислень, проектування, розроблення й аналізу алгоритмів, оцінювання їх ефективності та складності, розв'язності та нерозв'язності алгоритмічних проблем для адекватного моделювання предметних областей і створення програмних та інформаційних систем.
- СК7. Здатність застосовувати теоретичні та практичні основи методології та технології моделювання для дослідження характеристик і поведінки складних об'єктів і систем, проводити обчислювальні експерименти з обробкою й аналізом результатів.
- СК8. Здатність проектувати та розробляти програмне забезпечення із застосуванням різних парадигм програмування: узагальненого, об'єктно-орієнтованого,

функціонального, логічного, з відповідними моделями, методами й алгоритмами обчислень, структурами даних і механізмами управління.

1.3. Кількість кредитів – 4

1.4. Загальна кількість годин – 120

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
За вибором	
денна форма навчання	денна форма навчання
Рік підготовки	
2-й,	-й
Семестр	
4-й	-й
Лекції	
30 год.	_____ год.
Практичні, семінарські заняття	
.	_____ год.
Лабораторні заняття	
.	_____ год.
Самостійна робота	
90 год.	_____ год.
В т.ч. індивідуальні завдання	
30 год.	_____ год.

1.6. Заплановані результати навчання

В результаті вивчення дисципліни у здобувача повинні формуватися наступні програмні **результати навчання (РН)**.

- РН01. Мати передові концептуальні та методологічні знання з комп'ютерних наук і на межі предметних галузей, а також дослідницькі навички, достатні для проведення наукових і прикладних досліджень на рівні останніх світових досягнень з відповідного напрямку отримання нових знань та/або здійснення інновацій.
- РН04. Розробляти та досліджувати концептуальні, математичні і комп'ютерні моделі процесів і систем, ефективно використовувати їх для отримання нових знань та/або створення інноваційних продуктів у комп'ютерній науці та дотичних міждисциплінарних напрямках.
- РН05. Планувати і виконувати експериментальні та/або теоретичні дослідження з комп'ютерних наук та дотичних міждисциплінарних напрямів з використанням сучасних інструментів, критично аналізувати результати власних досліджень і результати інших дослідників у контексті усього комплексу сучасних знань щодо досліджуваної проблеми.
- ПР15. Застосовувати знання методології та CASE-засобів проектування складних систем, методів структурного аналізу систем, об'єктно-орієнтованої методології проектування при розробці і дослідженні функціональних моделей організаційно-економічних і виробничо-технічних систем.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Розділ 1. Експертні системи.

Тема 1. Сутність, розвиток та застосування експертних систем. Експертна система як різновид інтелектуальної системи. Загальна структура і схема функціонування експертної системи.

Тема 2. Технологія створення експертних систем. Моделі представлення знань в експертних системах. Методи організації колективних експертних систем. Інструментальні засоби реалізації експертних систем.

Розділ 2. Нечітка логіка та експертні системи

Тема 3. Застосування нечіткої логіки в інтелектуальних системах Основні терміни і означення нечітких множин. Функції належності. Властивості нечітких множин. Операції над нечіткими множинами.

Тема 4. Нечітка і лінгвістична змінні. Нечіткі числа. Нечіткі відношення. Методи задання невизначеностей в інтелектуальних системах. Класичний модуль нечіткого управління.

Тема 5. Методи побудови функцій належності нечітких множин. Основні типи функцій належності. Побудова функцій належності на основі парних порівнянь. Побудова функцій належності лінгвістичних термів з використанням статистичних даних. Логічний висновок. Основи нечіткого логічного висновку.

Тема 6. Нечіткі бази знань. Композиційне правило нечіткого висновку Заде. Нечіткий логічний висновок Мамдані, Сугено та задач класифікації. Ієрархічні системи нечіткого логічного висновку.

Тема 7. Дефазифікація нечіткої множини. Нечіткі правила висновку в експертних системах.

Розділ 3. Програмні пакети для нечіткої логіки

Тема 8. Пакет Fuzzy Logic Toolbox: структура і можливості. Побудова нечітких систем типу Мамдані та Сугено. Налаштування побудованої нечіткої моделі. Реалізація моделей адаптивних систем нечіткого виводу в середовищі MATLAB.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин								
	денна форма								
	усього	у тому числі							
		лекц.		прак.		лаб.		інд.	с.р.
		ауд.	дист.	ауд.	дист.	ауд.	дист.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Розділ 1. Експертні системи.									
Тема 1. Експертні системи.	16	4						4	8
Тема 2. Технологія створення ЕС.	16	4						4	8
Разом за розділом 1	32	8						8	16
Розділ 2. Нечітка логіка та експертні системи									
Тема 3. Нечітка логіка в інтелектуальних системах.	16	4						4	8
Тема 4. Нечітка і лінгвістична змінні. Нечіткі числа.	16	4						4	8
Тема 5. Методи побудови функцій належності.	8	2						2	4

Тема 6. Нечіткі бази знань. Правила нечіткого висновку.	16	4						4	8
Тема 7. Експертні системи з нечіткою логікою	16	4						4	68
Разом за розділом 2	72	18						18	36
Розділ 3. Програмні пакети для нечіткої логіки									
Тема 8. Пакет Fuzzy Logic Toolbox.	16	4						4	8
Разом за розділом 6	16	4						4	8
<i>Усього годин</i>	<i>120</i>	<i>30</i>						<i>30</i>	<i>60</i>

4. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин
	Розділ 1. Експертні системи.	
1	Експертні системи.	12
2	Технологія створення ЕС.	12
3	Розділ 2. Нечітка логіка та експертні системи	
	Нечітка логіка в інтелектуальних системах.	12
4	Нечітка і лінгвістична змінні. Нечіткі числа.	12
5	Методи побудови функцій належності.	6
6	Нечіткі бази знань. Правила нечіткого висновку.	12
	Експертні системи з нечіткою логікою	12
	Розділ 3. Програмні пакети для нечіткої логіки	
	Пакет Fuzzy Logic Toolbox	12
	Разом	90

5. Методи навчання

Основними методами навчання є аналітичний, синтетичний та дедуктивний. Лекції передбачають створення викладачем проблемної ситуації, допомогу студентам в освоєнні поставленого завдання, спрямованого на задоволення пізнавального інтересу шляхом отримання нової інформації. Важливим є навчання студента самостійно працювати із літературою.

6. Методи контролю

Контроль за виконанням студентами навчального плану здійснюється за допомогою таких видів контролю: - поточний, який передбачає опитування студентів на лабораторних заняттях, перевірку виконання самостійної роботи; - проміжний, передбачає написання трьох модульних тестів протягом семестру; - підсумковий, що полягає у складанні семестрового іспиту. Іспит проводиться у письмовій формі та передбачає теоретичну та практичну складові.

7. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Оцінювання знань студента здійснюється за 100-бальною шкалою Поточний контроль: 40 балів нараховується за підготовку до лабораторних занять: – за захист лабораторних робіт та виконання домашніх і самостійних завдань. Проміжний контроль: за перший та другий змістові модулі. За кожний з модулів студент може набрати максимально 10 балів. За проміжний контроль студент може набрати до 20 балів. Підсумковий контроль

–. Оцінювання знань студента здійснюється за 100-бальною шкалою (для екзаменів і заліків). — максимальна кількість балів при оцінюванні знань студентів з дисципліни, яка завершується екзаменом, становить за поточну успішність 60 балів, на екзамені – 40 балів; — при оформленні документів за екзаменаційну сесію використовується таблиця відповідності оцінювання знань студентів за різними системами.

8. Методи контролю

У третьому семестрі передбачений захист лабораторних робіт перед викладачем, індивідуальної роботи, а також спільний проект, при виконанні якого прогрес контролює викладач. Результати роботи над проектом захищаються. Програмні продукти, розроблені відповідно темам курсових робіт, на CD диску та пояснювальні записки у вигляді паперових звітів зберігаються на кафедрі.

Заліє в кінці семестра складається з теста та практичного завдання.

9. Рекомендована література

Основна література

1. Гаврилова Т.А. , Хорошевский В.Ф. Базы знаний интеллектуальных систем. – Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 382 с.
2. Корнеев В.В., Гареев А.Ф., Васютин С.В., Райх В.В. Базы данных. Интеллектуальная обработка информации. – М.: Нолидж, 2000. – 352 с.
3. Змитрович А.И. Интеллектуальные информационные системы. – Минск: Тетра Системс, 1997. – 367 с.
4. Люгер Д.Ф. Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем. – М.: Издательский дом “Вильямс”, 2003. – 864 с.
5. Головчинер М.Н. Интеллектуальные информационные системы курс лекций томск 2015.
6. Чернов В. Г. Основы теории нечетких множеств. Решение задач многокритериального выбора альтернатив: учеб. пособие / В. Г. Чернов; Владим. гос. ун-т. – Владимир: Изд-во Владим. гос. ун-та, 2005. – 100 с.
7. Эванс Э. Предметно-ориентированное проектирование (Domain-Driven Development DDD): Структуризация сложных программных систем: Пер. с англ. / Изд. Дом «Вильямс», 2016. – 448 с.
8. Fuzzy Logic Toolbox. <https://matlab.ru/products/fuzzy-logic-toolbox>.
9. Zadeh Lotfi A. Fuzzy sets / Lotfi A. Zadeh // Information and Control, 1965. – Vol. 8. – P. 338–353.
10. Kosko B. Fuzzy systems as universal approximation / B. Kosko // IEEE Transactions on Computers, 1994. – Vol. 43. – No 11. – P. 1329–1333.
11. Jang J. S. R. ANFIS: adaptive–network–based fuzzy inference system / J. S. R. Jang // IEEE transactions on systems, man, and cybernetics, 1993. – Vol. 23. – No 3. – P. 665–685.

Допоміжна література

1. Куклін В. М. Подання знань і операції над ними; навчальний посібник. / В. М. Куклін. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 164 с.
2. В. Гушин, В. М. Куклін, О. В. Мішин, О. В. Приймак. Моделювання фізичних процесів із використанням технології CUDA.– Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – 116 с.

3. Куклин В. М. Особенности развития искусственного интеллекта на современном этапе /Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Математичне моделювання. Інформаційні технології. Автоматизовані системи управління», 2018 с. 34-40
<https://periodicals.karazin.ua/mia/article/view/12563/11962>
4. Куклин В.М. От математической логики к языкам программирования искусственного интеллекта// //CS&CS. 2017. Issue 1 (5) p. 40-52.
<http://periodicals.karazin.ua/cscs/issue/view/577/showToc>
5. Введение в методы программных решений: учебное пособие. / Е.В. Белкин, А.В. Гахов, А.М. Горбань, В.М. Куклин. В.М. Лазурик, А.С. Петренко, М.Ю. Силкин, В.В. Яновский; под ред. проф. В.М. Куклина. – Х.: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2011.- 308с.
6. Куклін В.М. Відеолекція на сайті «Відеолекції Харківського університету імені В. Н. Каразіна
(<https://www.youtube.com/channel/UCzFWNOQBRA1SysklOhQrPHA>)